

Боян Манчев

Паника и философия

В апокалиптичния си сън в края на „Престъпление и наказание“, сън, който ознаменува неговото „възраждане за нов живот“, Расколников предизвества идването на „бесовете“ във формата на... да чуем самия Достоевски: „Присънваше му се през време на болестта, че целият свят е осъден да бъде принесен в жертва на някаква странна, нечувана и невиджана смъртоносна епидемия, идваща от вътрешностите на Азия към Европа“.

Нека не бързае да говорим за пророчеството на Достоевски. Разбира се, става дума за алегория. Алегорията обаче действително звучи „пророчески“. Нека я чуем: „Бяха се появили някакви нови трихини, микроскопични същества, които се вселяваха в телата на хората. Но тези същества бяха духове, надарени с ум и воля. Хората, приели ги в себе си, веднага побесняваха и полудяваха. Но никога, никога хората не бяха се смятали толкова умни и непоклатими в правотата си, както се смятаха заразените. Никога не бяха смятали за по-непоколебими своите присъди, своите научни изводи, своите нравствени убеждения и вярвания. Цели селища, цели градове и народи се заразяваха и лудееха. Всички бяха в тревога и не се разбираха, всеки мислеше, че той единствен е носител на истината, и се измъчваше, като виждаше другите, биеше се в гърдите и плачеше и кършеше ръце. Не знаеха кого и как да съдят, не можеха да се споразумеят какво да смятат за зло, какво – за добро. Не знаеха кого да обвиняват, кого да оправдават. (...) Тук-там хората се стичаха на групи, споразумяваха се за нещо, кълнях се да не се разделят, но тутакси започваха нещо съвсем различно от това, което току-що бяха проектирали, започваха да се обвиняват взаимно, биеха се и се колежа. Започнаха пожари, започна глад. Всички и всичко загиваше. Епидемията се разрастваше и се придвижваше все по-далеч и по-далеч“¹.
Разбира се, Достоевски говори за самодоволните *бесове*, бесовете, на които тепърва ще посвети най-мрачния си роман: бесовете на самодоволството, забравили света.

* * *

Достоевски въобразява един микроскопичен, но не по-малко чудовищен Левиатан, който опустошава земята и започва да поглъща самия себе си. Но ето че се появи вирус, разпростиращ се с експоненциална скорост. Вирус: форма на живот, едновременно „примитивна“ и същевременно странно „хипермодерна“, която

¹ Ф. М. Достоевски, „Престъпление и наказание“. – В: Събрани съчинения в дванадесет тома. Т. 5. Прев. Георги Константинов. София: „Народна култура“, 1982, 480-481.

Боян Манчев (София, 1970) е философ, доцент към Департамент „Изкуствознание и история на културата“ на НБУ. Работи в полето на онтологията, философията на изкуството и политическата философия. Директор на програма и вицепрезидент на Международния философски колеж в Париж (2004-2010), гост-професор в Берлинския университет за изкуства и Университета Холинс. Автор е на дванайсет книги на български, френски, английски и италиански език, между които

„Новият Атанор. Елементи на философската фантастика“ (София, 2019), „Облаци. Философия на свободното тяло“ (София, 2017; англ. изд. 2019), „Логика на политическото“ (София, 2012), „Miracolo“ (Milano, 2011), „L'altération du monde“ (Paris, 2009), „La métamorphose et l'instant – Désorganisation de la vie“ (Paris, 2009), „Невъобразимото“ (София, 2003).

отразява глобалните структури на експанзия, използвайки ги като свой носител. COVID-19 никога не би бил толкова „ефективен“ без капацитета си да „пиратизира“ глобалните техно-икономически мрежи: микроскопичният му „разум“ му позволява да действа в макротехнологичен мащаб, планетарен мащаб. Ето защо първият ефект на вируса беше толкова зрелищен и също толкова катастрофален: съвременният Левиатан се вкамени за миг пред образа на своя Двойник. Паническият му пристъп е паника пред самия себе си.

В този панически момент прословути философи се заеха да разобличават „изобретяването на паниката“ като механизъм за масов биополитически контрол, като инструмент за въдворяването на позабравеното от критическата гилдия „перманентно извънредно положение“. Въпросните критически философи обаче пропускат да забележат структурния изоморфизъм на диагностицираната „глобална“ болест и механизма на самата критическа диагностика. Паниката е състояние, което не оставя алтернатива, а дава краен, непреодолим хоризонт: извънредност, катастрофа, Апокалипсис. Нарекох тази паническа критическа диагностика, това главозамайване, често пъти самодостатъчно и профетично, пред едно съпротивляващо се, сложно и излизащо от канавата на нормалното явление, *философска паника*. Философската паника се свежда до максимата: колкото по-катастрофална е диагнозата, толкова по-актуална е тя. Въпросната перформативна употреба на критическото мислене изисква то да бъде учредено в позицията на самоекзеgeticен агент на настоящето – буквално в апокалиптична позиция (думата „Апокалипсис“ идва от гръцкото *ἀπό-καλύπτω*, „разкривам“); но това, което тази критическа употреба разкрива, не е нищо друго освен собствената си „апокалиптична инстанция“. Паническата диагноза заличава различията, сингуларността на ситуацията, комплексната ѝ темпоралност.

От тази гледна точка се поставя въпросът за възможността на критическото мислене, на рефлексията, на възможността на самата философия². Можем да се противопоставим на хипертрофията на актуалното единствено чрез преобразуването на неговата възможност. Едното изисква скоростта на актуалното, другото изисква скоростта на анахронията, скоростта на *отместването* на това, което се налага като актуално.

² Втората част на текста е развита на основата на поставените от Даниел Димитров въпроси в рамките на интервю за БТА, публикувано под заглавието „Общество, подчинено само на логиката на пазара, е обречено на варварство, смята философът Боян Манчев“ (БТА, 14 април 2020, <http://www.bta.bg/bg/c/BO/id/2190374>).

Именно това е задачата на мисълта и на философията като опит за справяне с непосредствеността, която вкаменява мисълта и я вкаменява в застнали форми. Ако днес идеята за съвременността хипертрофира като идея за абсолютен, безалтернативен свят, то въображението – въображение за идното, за други възможности за свят – атрофира. Затова фантастичните жестове са необходими на философията днес. Светът – гората на Пан? – се разкри отново *като* свят именно чрез своята съпротива, чрез тъмната си сила, чрез невъобразимото си изискване. Кризата ни напомня: в света все още има неподозирани сили; невъобразимото все още съществува в свят, който изглеждаше запълнен до краен предел, сведен до статистика, изчислим и програмиран според императива без алтернатива на растеж и ефективност. Смайващо е да наблюдаваме как една привидно незначителна форма на живот – един вирус – може да дестабилизира в толкова висока степен ритъма и формата на лично и колективно съществуване на днешното свръхтехнологизирано общество. Този ритъм на живот, който изглеждаше непоклатим, се оказва всъщност крехък и нестабилен. Като че ли много бързо сме забравили, че нашата форма на живот е съвсем крехка, случайна и временна. За всички ни това е шанс да мислим различно, тоест вероятно философски в този смисъл. А за много философи вероятно това е шанс да си припомнят или да се замислят каква е задачата на философията. Философията винаги се случва на собствения си предел. Ако не се излага на риска да се загуби – тоест да прекоси границата и да премине от „другата страна“, страната на живота, тогава тя не е живот, а стерилно кабинетно знание. Големите философи на Новото време, както и тези на Античността, никога не са отделяли философията от живота: напротив, те винаги са я схващали като начин да бъдеш в света. Изискване за начина да бъдеш в света, изискване към самия свят. Да се „отместват функциите на критическите органи“ означава, че никога не можем да разрешим един проблем, без да трансформираме ситуацията, в която той е станал възможен. Критическите органи трябва да бъдат не просто сетива за света, а експериментални техники за ново отношение към света, за нови възможности да бъдем в света. Нови възможности за самия свят да бъде свят. Всъщност философията трябва да спре да „гледа философски на нещата“. Философията трябва да излезе от пасивната си критическа позиция, за да си припомни задачата да бъде действена сила в света.

Приписват на Аполоний Тиански, мъдрец от древността, съвременник, а вероятно и съперник на Христос, следната фраза: „Хората познават миналото, боговете познават бъдещето, а мъдрите знаят това, което предстои“. Днес „мъдрите“ вероятно имат задачата не само да предупреждават за опасностите на бъдещето, но и да въобразяват друг вид бъдеще. Именно мощта на въображението сякаш е секнала в съвременната култура и философия, погълнати от критическа медитация над пъпа на съвременността. Философската фантастика е необходима, за да разпалваме наново въображението за света. Именно затова въпросът за „днес“ ми изглежда по-ясен от всякога именно днес, в днешната кризисна ситуация: това е въпросът за *условността на днес*, въпросът за това, че има нещо повече от днес, от тук-и-сега. Това не е въпросът за някакво мистично *другаде*, не. Това е въпросът за възможността на *друг* свят, който е този същият свят, но устроен другояче, по-справедливо и по-свободно. Свят, който трябва да въобразяваме заедно, свят, който трябва да правим възможен. Въпросът за днес е въпросът за устояването на вчера и за възможността на утре.